

BUCHSENSCHUTZ, O., JACCOTTEY, L., JODRY, F., BLANCHARD, J.-L. (2011). *Évolution typologique et technique des meules du Néolithique à l'an mille sur le territoire français. Table ronde de Saint-Julien-sur-Garonne* (F) du 2 au 4 octobre 2009. 23ème supplément Aquitania: 239-261, 30 fig.

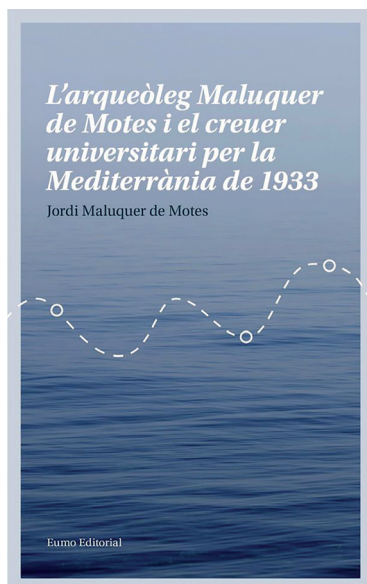
HOLTMEYER-WILD, V. (2000). *Vorgeschichtliche Reibsteine aus der Umgebung von Mayen. Vulkanpark- Forschungen*, vol. 3. RGZM. Mainz: 85 p., 14 fig., 31 pl.

JACCOTTEY, L. (2014). Expériences de fabrication de meules à partir des recherches menées dans l'est de France: buts et procédés. In: ALONSO, N. Reunión Molins i mólta al Mediterrani occidental durant l'edat del ferro. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 24: 137-155, 9 fig.

JACCOTTEY, L., MILLEVILLE, A. (2010). Aux origines de la meule : Premiers exemples de carrières de moulins type « va-et-vient », Massif de la Serre, Jura. In: *Economie et société à la fin de la Préhistoire, Actualité de la Recherche, actes des 7èmes rencontres méridionales de Préhistoire récente, Lyon, 3 et 4 novembre 2006*. DARA, 34: 109-122, 12 fig.

LONGEPierre, S. (2012). Meules, moulins et meulières en Gaule méridionale du IIe siècle avant J-C au VIIIe siècle après J-C. Coll. Monographies. *Instrumentum*, 41: 569 p.

Maluquer, Jordi (2017). *L'arqueòleg Maluquer de Motes i el creuer universitari per la Mediterrània de 1933*. Eumo Editorial. Vic. 283 pàgines. ISBN: 978-84-9766-578-0.

Escric aquestes línies després de varies setmanes, mesos, retrobant-me amb el mestre, llegint en profunditat el llibre d'en Jordi Maluquer, *L'arqueòleg Maluquer de Motes i el creuer universitari per la Mediterrània de 1933*. Amarat de Mediterrània i absorbit

per un passat prenyat d'il·lusions, resseguint un per un, a través del seu diari, els 45 dies del mític creuer de 1933, icona de la universitat republicana, en el qual Joan Maluquer de Motes va participar als seus disset anys.

És poc elegant que el pare parli del fill o el fill del pare, recorda en la introducció Jordi Maluquer citant Javier Marías. El seu cas és força diferent, però, perquè ell no ha hagut d'exercir com l'escriptor madrileny de justicier venjatiu o rancunios per denunciar la vergonyosa història de Carlos Alonso del Real, amic íntim del seu pare, el filòsof Julián Marías, ambdós creueristes, a qui va denunciar en acabar la guerra civil, fet que va provocar la presó, el risc de condemna a mort, l'exili i la marginació de la universitat pública espanyola. Jordi Maluquer es proposa escriure allò que abans es deia una memòria autoritzada, rescatar la memòria de la pols de l'oblit, i evitar que equívocs, petits errors i algunes no tan petites maldats, amb el temps, se sedimentin i acabin com escrites en pedra. Per aquesta raó, en un tema, la conflictiva relació amb Martín Almagro Basch, el to sí que serà bel·ligerant i dedicarà llargues pàgines, sense estalviar adjectius, a denunciar les "roïneses, sempre d'un mateix origen" que Maluquer va haver de patir al llarg de la seva vida professional; però no avancem esdeveniments... Les altres dues raons de l'autor per posar-se a escriure, van ser la col·laboració preparada per aquesta revista amb motiu del vint-i-cinquè aniversari de la seva mort i, no cal dir-ho, el descobriment del diari del creuer, fins ara inèdit.

El llibre està estructurat en tres parts: I. L'home, el científic; II. El creuer del 1933; i III. La memòria, el diari d'en Maluquer. A més, incorpora com a apèndixs, textos de Carles Rahola (oncle de Roser Rahola), Bartomeu Rosselló-Pòrcel, Guillem Díaz-Plaja, Domènec Casanovas i un anònim; fonts, literatura, memòries generades pels creueristes i una bibliografia general.

L'home, el científic

La primera part, de recorregut biogràfic, ens permet conèixer el perfil humà i intel·lectual de Joan Maluquer de Motes (Barcelona, 1915-1988) i té el particularíssim interès de mostrar la vessant íntima, familiar, a la casa de la Pobla de Segur, aquella part del mestre que no vàrem conèixer, fins i tot, ni els "fills acadèmics" que ens consideràvem més propers i ens sentíem diferents pel fet d'haver estat a casa seva a la Rambla de Catalunya i a Artesa de Segre, com les predileccions literàries (Curwood, London, Kyne, Twain, Verne, Christie, Verdager, Maragall, Riba, Carner, Salvat-Papasseit, Rosselló-Pòrcel...) i musicals (Vivaldi, Bach, Mozart, Beethoven, Brahms, Händel, Mendelssohn... i tocava el piano, el violí, la flauta i l'harmònica!) o l'estima pels indis americans des de l'adolescència (entre els seus llibres preferits s'hi comptaven *Ohijésa*, 1902, l'autobiografia del primer sioux dakota graduat en medicina, o *Hiawatha*, 1855, el poema de Longfellow basat en llegendes nadiues iroqueses). Per a mi ha estat una de les parts més emotives i interessants, tot i haver llegit la col·laboració que Jordi Maluquer va preparar per a l'esmentat dossier d'homenatge. L'obra científica

ha estat glossada en diferent ocasions, vegeu, per exemple, les 32 col·laboracions aplegades en els dosiers homenatge que li van retre les revistes *Pyrenae*, 22-23, 2000, des de la Universitat de Barcelona i *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 23, 2013, des de la Universitat de Lleida, o l'In Memoriam dels *Anales de Prehistoria de la Universidad de Murcia*, 4, 1988. Però ara és l'historiador —i fill— qui ens exposa des d'un angle diferent la trajectòria professional i humana de l'arqueòleg, l'investigador, el docent i l'universitari.

Successivament, al llarg d'un centenar de pàgines, se'ns mostraran el brou sociocultural germinal, els anys de formació, on quallarà en la seva personalitat el catalanisme conservador —entre Unió Democràtica i Estat Català—, l'interès per la natura, la geologia, els fòssils, la botànica, l'arqueologia; la influència de l'avi i el pare, de mossèn Josep Tàpies, vicari i organista de la parròquia de la Pobla, estretament vinculat a la família; el pes decisiu de dos llibres, *El hombre fósil* d'Hugo Obermaier i *Las primeras edades del metal en el sudeste de España* dels germans Henri i Louis Siret, que quasi nen fullejava al llit quan estava malalt. "(...) De molt jove, abans de començar el batxillerat, jo volia ser arqueòleg." Els anys il·lusionats de la proclamació de la República i la Universitat Autònoma, anys compartits amb mestres com Pere Bosch i Gimpera, Carles Riba, Ferran Soldevila, Pompeu Fabra, Jordi Rubió, Nicolau d'Olwer, Gabriel Alomar, Joan Corominas o Josep de C. Serra-Ràfols i companys com Salvador Espriu, Francesc Gomà, Enric Moreu, Alexandre Cirici, Frederic Udina i Maria Bernet. Són els anys dels *Minyons de Muntanya* i de *Palestra*, organització patriòtica promoguda per Josep Maria Batista i Roca; els anys de Els Homes de Bé i Com Cal i de La Fosca, una mena de societats secretes d'estudiants semblants a la maçoneria, que es reunien a l'Ateneu. Avui resulta ingenu, tendre, entre divertit i *friki*... Vestien capes negres amb la *labrys* o doble destal minoica de color taronja, símbol proposat per Maluquer, que hauria parat atenció en ella durant el creuer universitari; tenien rituals d'accés i una rígida estructura jeràrquica, encapçalada pel triumvirat Cirici (Arximandrita), Gomà (Kelàdema) i Maluquer (Protos), per damunt dels "Tifes", que era com es referien als novicis; organitzaven debats sobre temes com "Relación entre el croar de las ranas y la homosexualidad femenina" o "Estudio sobre las posibilidades de que la tierra sea cuadrada" i Alexandre Cirici elaborava la "Teoria del Buit" (el que veiem és la negació de la realitat) i Gomà la "Teoria dels Excrements" (el món exterior només és una secreció del nostre pensament). Són els anys de la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FENEC), enfrontada a la Federació Universitària Espanyola (FUE) que a la Facultat de Lletres comandava Salvador Espriu. Els anys del Teatre Universitari, experiència que més tard li resultarà útil; els anys del famós creuer, de conèixer Maria Bernet que, anys després, seria la seva esposa...

Després vindrà la crisi personal provocada pels fets del 6 d'octubre de 1934, "primera gran decepció de la seva vida política", l'esclat de la guerra, l'afusellament de mossèn Tàpies, l'empresonament del germà gran al vaixell *Uruguai*, un any i mig de guerra a Barcelona viscut molt negativament. Els fets de maig de 1937

"són la gota que fa vessar el desànim" i arribaran la deserció a França des de Puigcerdà, on havia estat destinat a una bateria antiaèria, i els anys de supervivència durant la guerra civil en el bàndol nacional, després que la policia francesa el posés a la frontera. I de Burgos a Cedillo del Condado (Toledo) i la Legión, companyia d'antitancs del Cuerpo de Ejército Marroquí del General Yagüe. Coneixements i llengües fan que els comandaments alemanys l'alliberin de la primera línia de foc o li encomanin feines administratives com la censura del correu. Anys més tard recordarà: "Lope i *Fuenteovejuna* em van salvar la vida", referint-se al fet que organitzar la representació el va lliurar del front i la batalla de la Ciudad Universitaria de Madrid, en la qual van morir tots els membres de la companyia. Acabada la guerra, a València, encara mobilitzat, comença a preparar l'article que publicarà al número 1 de la revista *Ampurias*.

I amb la postguerra, les alegries, els drames familiars i una brillant vida acadèmica i científica, en tres etapes: Barcelona (1939-1949), Salamanca (1950-1958) i de nou Barcelona (1958-1988). El capítol viscut a Salamanca, quasi deu fructífers anys, mereix que ens hi aturem una mica.

Els anys posteriors a la guerra civil foren difícils, validació de títols i treballs precaris a la Universitat de Barcelona i el Museu Arqueològic, però claus per formar família: el 1942 contraïa matrimoni amb Maria Bernet i arribaven els fills —Neus el 1943, Glòria el 1945, que va morir poc després de néixer, Jordi el 1946 i Carles el 1948—; i també claus per completar la formació científica i obrir-se camí professionalment. El 1944 dirigia la primera campanya d'excavació a la cova de Toralla, propera a la Pobla de Segur, l'any 1945 es doctorava a la Universidad Complutense amb la tesi *Las invasiones europeas en el nordeste de España durante la Edad del Bronce y primera Edad del Hierro*, dirigida formalment per Antonio García y Bellido, encara que els seus agraïments particulars són per als mestres, Pere Bosch Gimpera i Lluís Pericot, i el 1949 guanyava la càtedra de Salamanca, en una oposició a la qual ens referirem més endavant quan parlem de la relació amb Martín Almagro.

Anar a Salamanca era com una mena d'autoexili exigint per la promoció acadèmica; el mateix que abans havia portat Lluís Pericot a Santiago de Compostel·la i que després assumiria Miquel Tarradell al Marroc espanyol, Pere de Palol a Valladolid o Antoni Arribas a Granada. "La ciutat és molt bonica, però més de poble que Figueres", bromejava referint-se a la ciutat d'on era originària la família materna de Maria Bernet. No havia de ser fàcil. L'ambient en una ciutat de províncies de la Meseta en plena postguerra no era gens prometedor; Maluquer comentarà que se sentia "arraconat com un franc tirador pel Far West" i mai perdrà de vista la possibilitat de tornar a Barcelona; a més la família va patir la dolorosa mort del cinquè fill, nascut a Salamanca, l'Oriol, al poc de complir un any (1953). Les paraules de José M. Ramos Loscertales en una carta de benvinguda havien de ser premonitòries: "la tierra a la que V. vendrá, es de crear, no es tan atractiva, acaso, como la suya; todo depende del hábito y de la actitud, por eso lo de acaso". La bona actitud va ser, en efecte,

una de les claus, així com la passió per la recerca, que Bosch esperonava dient-li que on anava tot estava per fer. Salamanca fou molt més que un esglaó en la carrera funcional i Maluquer va desplegar una activitat febril, excavant i generant una infraestructura i amb aportacions decisives, com ha recordat Germán Delibes, sobre els megàlits de la conca del Duero i la relació amb els del Pirineu occidental; la reivindicació de la “civilització de Ciempozuelos”, a partir de Villanueva del Puente; la definició del grup cultural de Cogotas I i el trànsit cap a la primera edat del ferro escenificats en el Cerro del Berrueco i en el castro de Sanchorreja. Però el compromís, la capacitat de treball i la competència no ho expliquen tot.

Salamanca era —diu Jordi Maluquer— era “una ciutat petita amb una universitat de prestigi (...), una curiosa barreja de cosmopolitisme i ambient familiar”. En una universitat espanyola depurada i ofegada pel nacionalcatolicisme i la Falange, la *Universidad Salmanticensis* vivia una veritable “Edad de Plata” —ara les paraules són de Delibes— i Maluquer s’incorporava a una facultat lluminosa, a un claustre on es trobarà amb l’esmentat Ramos Loscertales, Antonio Tovar, Manuel García Blanco, Rafael Laínez, Alonso Zamora, Martín S. Ruipérez, Lázaro Carreter i, més endavant, Virgilio Bejarano, Manuel Díaz, Luis Cortés, José María Blazquez. Una província en la qual comptarà amb l’amistat de Jerónimo Ortiz de Urbina, president de la Diputació, i, especialment, del governador civil, Joaquín Pérez Villanueva. Una universitat que tindrà de rector (1951-1956) a Antonio Tovar —company de cambra al creuer amb Bartomeu Rosselló-Pòrcel i Juan Pérez de Ayala— vist amb bons ulls pel ministre d’Educació, Joaquín Ruiz Jiménez, de tarannà liberal en la línia d’altres antics falangistes com Ridruejo o el mateix Tovar. Només arribar, Maluquer creà el Seminario de Arqueología i el museu i fundà la revista *Zephyrus*; el 1951 era nomenat comissari provincial d’excavacions; el 1952 organitzà el Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación; el 1953 assumia la direcció del Servicio de Excavaciones de la Diputación Foral de Navarra, que havia dirigit Blas Taracena, i l’encàrrec de continuar els treballs i l’estudi del poblament hallstàtic de l’Alto de la Cruz de Cortes de Navarra; el 1955 entrava a la Real Academia de la Historia a proposta de Menéndez Pidal, Gómez Moreno i García y Bellido, els dos darrers creueristes; i la publicació de Cortes en 1954 li proporcionà reconeixement i prestigi internacional.

En el llibre, Jordi Maluquer dedica una especial atenció a dos fets situats abans i després de l’etapa salmantina, l’oposició de càtedra de 1949 que li permeté arribar a la universitat castellana i el concurs de mèrits de 1958 per accedir a la plaça de conservador del Museu Arqueològic de Barcelona, per denunciar el comportament de Martín Almagro i criticar durament la versió donada per Francesc Gracia de la relació entre ambdós (vegeu, per exemple, la nota 74 a la primera part) i, més concretament, de l’oposició de 1949. Martín Almagro, que a l’època del creuer anava de comunista, com recorda Francesc Esteve Gàlvez al seu diari, té un historial polític prou conegut, equiparable al de l’altre gran sàtrapa de

l’arqueologia franquista, Julio Martínez Santa Olalla. Falangista del corrent hedillista, el més proper al nacionalsocialisme alemany, s’aproximà posteriorment a Alfredo Kindelán, l’ala monàrquica de l’exèrcit, i va saber sobreviure als riscos de les seves giragonses conspiradores, sempre al voltant del poder. Almagro arribà al Museu Arqueològic de Barcelona el març de 1939, lluint l’uniforme d’alferes provisional o la camisa blava. La seva gestió, que ara no toca, es pot qualificar, entre altres coses, d’ènèrgica, pragmàtica i eficaç. Maluquer va publicar en el primer número (1939) de la revista *Ampúrias* creada per Almagro, s’incorporà com a conservador de 1940 a 1944, any que fou nomenat funcionari eventual, fins a la seva renúncia en 1950 per anar a Salamanca. En el xoc entre els diferents perfils ideològics i el comportament despòtic i piràtic del primer i l’ambició professional del jove Maluquer naixeria l’enemistat. Però aquesta esclatà per sempre amb motiu de l’oposició de 1949. Les places en joc eren Saragossa i Salamanca i el tribunal el formaven cinc creueristes: Cayetano de Mergelina, president, Antonio García y Bellido, Manuel Gómez Moreno, Blas Taracena i Martín Almagro. Finalment, Antonio Beltrán guanyà la primera i Maluquer la segona. Però no va ser senzill, explica Jordi Maluquer, Almagro va denunciar el seu pare com a “rojo separatista” i, curiosament, l’acusació, finalment, no tingué conseqüències gràcies a la intervenció de l’almirall Francisco Bastarreche, tristament famós pel bombardeig de Màlaga l’any 1936 des del creuer *Canarias*, amic de Beltrán i Pericot pel suport donat repetidament als congressos arqueològics del sud-est, que exigí al tribunal que s’atengués estrictament als mèrits científics. La versió explicada per Francesc Gracia (2012, 194-198) fa d’Almagro el defensor de Maluquer, fent pinya amb Josep Vicent Amorós, a qui erròniament col·loca en el tribunal en lloc de Gómez Moreno. Gracia també ha repetit en diferents ocasions que Almagro va ser el director de la seva tesi doctoral i el considera el seu mestre, cosa que el suposat deixeble no va reconèixer mai (2012, 366 i ss.); l’autor, que, per altra banda, és qui millor i més exhaustivament ha estudiat l’arqueologia franquista a Catalunya, sembla encaparrat des de fa anys a qüestionar el que entén com a mites de Pere Bosch Gimpera i de l’Escola Catalana d’Arqueologia i, darrerament, a fer el mateix amb la figura de Martín Almagro, és clar que no en la vessant ideològica de la seva personalitat.

El 1954 Maluquer signà les oposicions a càtedra a la Complutense de Madrid; la intenció era forçar Almagro a marxar de Barcelona per no córrer el risc que ell guanyés la de Madrid. Però el nou catedràtic a Madrid no deixà la direcció del Museu Arqueològic de Barcelona i es tornà a produir l’enfrontament amb motiu del concurs de mèrits de 1957, resolt el 28 de gener de l’any següent, per cobrir dues places de conservador en aquesta institució. Almagro aconseguirà que guanyin els seus candidats, Eduard Ripoll Perelló i Carlos Cid Priego, maniobrant de nou amb l’espantall de “rojo separatista”, obligant l’advocat i germà petit que el defensà a esgrimir, fins i tot, l’expedient i mèrits militars de Maluquer. Josep Vicens Amorós i Lluís Sentis seran els dos vots seus i els altres quatre,

totes persones properes al règim i l'ideari falangista, per als candidats de l'Almagro. Les pressions i amenaces des de la Diputació de Barcelona contra el germà gran d'en Maluquer que hi treballava i el secretari d'aquesta institució, el decidiren a desistir quan ja tenia el pronunciament favorable del recurs contenciós-administratiu que havia presentat. Assabentat Bosch per Pericot ho qualifica de "catàstrofe". Jordi Maluquer relata amb detall els fets i parla de "pressions i d'amenaces de represàlies", de "tupinada maiúscula (...) d'aquell camisa azul", i "d'actuació extremadament corrupta" i insinua —reconeix que sense proves documentals— que un dels objectius podia haver estat tapar una operació immobiliària a Empúries que implicava el marquès de Castell-Florite, president de la Diputació.

El mateix any, mesos abans de guanyar la càtedra d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica de la Universitat de Barcelona que deixava lliure la jubilació d'Amorós, Maluquer organitzava a Pamplona el Primer Symposium de Prehistòria de la Península Ibèrica amb el suport de la Institució Príncep de Viana i la Diputació Foral de Navarra. Almagro no va ser invitat i Jordi Maluquer creu que "va ésser la darrera ocasió en què hi va haver cap contacte, ni tan sols epistolar o telefònic, entre ells dos". Les persones que els anys seixanta estudiàvem a la Universitat de Barcelona, sens dubte, recordem la manca total —per dir-ho eufemísticament— de sintonia entre Museu Arqueològic i Universitat, així com l'enemistat entre Maluquer i Almagro. El seu intent de refer el que havia estat el Seminari de Prehistòria de Bosch Gimpera vinculat al Museu Arqueològic el 1935 i d'encapçalar "l'escola arqueològica barcelonina" es traduí en un dur conflicte amb el museu, amb episodis com la creació dels respectius instituts o la fallida reclamació dels fons bibliogràfics de la universitat. Personalment em puc referir a dues petites però il·lustratives anècdotes. Primera, l'any 1969, quan excavàvem amb el doctor Maluquer la Cova dels Muricecs (Llimiana, Pallars Jussà, Lleida), la Guàrdia Civil ens va requisar les eines, sembla que de resultes d'una denúncia de J. A. Tarragó Pleyán, delegat a Lleida; no puc assegurar-ho, però sempre vàrem pensar que al darrere hi era l'Almagro. Segona, l'ofici i el to de l'escrit que l'Almagro, llavors al capdavant del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas, va adreçar a Maluquer quan es publicà *Una vivienda ibérica de Mas Boschà* (Junyent, Baldellou 1972), demanant explicacions sobre l'autorització per efectuar l'excavació, qüestió que va resoldre Lluís Pericot, llavors comissari de la zona de Catalunya i Balears del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas (SNEA), que havia substituït la Comissaria després de la defenestració de Julio Martínez Santa Olalla en 1955.

Els capítols restants d'aquesta primera part repassen la feina feta a la Universitat de Barcelona, la creació de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria, la fundació de la revista *Pyrenae*, l'organització dels *Symposia de Prehistòria Peninsular*, entre ells l'esplèndid, germinal de Jerez de la Frontera (1968) dedicat a *Tartessos*; del Diploma d'Arqueologia Hispànica; el deganat de la Facultat de Lletres, la reforma universitària i el "Pla Maluquer"; el pas per la Dirección General, cridat

inicialment per Federico Mayor Zaragoza, entre 1974 i 1978; la tasca docent i com a formador d'investigadors i el treball com a arqueòleg, des de la Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Térmens) a Cancho Roano (Zalamea de la Serena) i l'Alto de la Cruz (Cortes de Navarra) en 1988, l'any que el fulminà una embòlia. Són els capítols dedicats a la contribució científica i a la reforma dels estudis de lletres, i, lògicament, per conegudes i analitzades, els que resulten menys interessants.

El creuer per la Mediterrània de 1933

La segona part ens ofereix una valoració del creuer, recolzada amb fotografies de Roser Rahola, a partir dels records del pare i dels familiars, del coneixement directe de creueristes —Lluís Pericot, Antonio Tovar, Manuel Gómez Moreno, Julián Marías, Joaquina Comas i Ros, José García López i Mercè Muntanyola—, de les converses mantingudes amb fills de creueristes i de les apreciacions escrites d'altres participants —Guillem Díaz-Plaja, Jaume Vicens Vives, Jiménez de Gregorio, Bartomeu Rosselló-Pòrcel o l'esmentat Lluís Pericot. Amb l'única excepció de Pablo Álvarez Rubiano, historiador d'idees marcadament conservadores, el creuer deixà en tots els participants un record, que es pot resumir en les paraules de Roser Rahola, escrites el 1933, "el record del viatge serà un tresor preuadíssim per tota la vida..." o de Julián Marías "No creo que nadie pueda olvidarlo". Fins i tot Salvador Espriu, que en alguna ocasió s'havia mostrat distant, o l'imprevisible Ramon María del Valle-Inclán, varen elogiar el creuer. És òbviament el cas de Maluquer que, a més dels escrits, guardava amb cura el salacot, un rosari de pinyols d'oliva de Jerusalem i diverses guies de llocs visitats, i a qui tots els seus alumnes havíem sentit, molts cops, recordar el mític episodi.

El creuer ha fet córrer rius de tinta per una simple raó, tot en ell està tocat per la màgia i és, senzillament, addictiu... Jo no m'hi he pogut resistir. He tornat a repassar el llibre de Francesc Gracia, Josep María Fullola, *El sueño de una generación. El crucero universitario por el Mediterráneo de 1933*, Universitat de Barcelona, Barcelona 2006, que vaig devorar, com qui diu d'una tirada, fa uns anys. Ara m'he tornat a enganxar i, a mesura que anaven caient a les meves mans, he llegit la novel·la de Sebastià Alzamora, *Dos amics de vint anys*, Proa, Barcelona 2013, els diaris de Julián Marías, *Notas de un viaje a Oriente*, Páginas de Espuma, Madrid 2011 i de Francesc Esteve i Gàlvez, *A l'entorn de les aigües lluminoses. El creuer universitari, 1933*, Diputació Provincial, Castelló de la Plana 1985 i 1995 (en castellà 2009), i l'evocació literària de Susanna Rafart, *Un cor grec. Memòria i notes d'un viatge*, Angle Editorial, Barcelona 2006.

Dèiem que el creuer està tocat per l'excepcionalitat, hi ha innumbrables fils i, estiris el que estiris, es converteix en un tema apassionant. Veiem, a tall d'exemple, el vaixell *Ciutat de Cadis* i la seva curta i intensa vida. Flotat l'any 1929, dugué el nom d'*Infanta Cristina* i va ser residència d'Alfons XIII. Després del creuer de 1933, amarrat al port de Barcelona, va ser presó, amb el vaixell *Uruguay*, i a conseqüència dels fets del 6 d'octubre de l'any 1934 i la proclamació de

l'Estat Català, Azaña, Companys, i també Pere Bosch i Gimpera, rector de la Universitat Autònoma de Barcelona, van ser detinguts. Esclatada la guerra, el vaixell continuà fent aquesta funció per a la República i hi va estar presoner Ignasi Maluquer, el germà gran, d'Unió Democràtica. Més endavant va participar com a nau de suport en l'expedició fracassada del capità Alberto Bayo a Mallorca. Finalment, va ser enfonsat pel submarí italià *Ferraris* el 14 d'agost de 1937, prop de l'estret dels Dardanel·ls, quan regressava procedent d'Odesa amb subministres soviètics per a la República.

El creuer per la Mediterrània de 1933, organitzat per Manuel García Morente i patrocinat per Fernando de los Ríos i el Ministerio de Instrucción Pública durant la presidència d'Azaña, és una icona de la reforma universitària i la renovació pedagògica de la República, "Grand Tour" de la *crème de la crème* de la intel·lectualitat republicana, una ambaixada cultural, una veritable universitat flotant durant 45 dies. La idea era anar directament als llocs d'origen de la civilització mediterrània: Barcelona, Tunis, Malta, Egipte, Palestina, Creta, Rodes, Istanbul, Grècia, Sicília, Nàpols, Mallorca, València... I fer-ho convivint les diferents disciplines humanístiques, arquitectes, historiadors, arqueòlegs, filòsofs, filòlegs, escriptors, arabistes... Entre els professors, Juan de Mata Carriazo, Antonio García i Bellido, Manuel Gómez Moreno, Enrique Lafuente Ferrari, Julio Martínez Santa-Olalla, Cayetano de Mergelina, Hugo Obermaier, Lluís Pericot, Blas Taracena, Elías Tormo, Juan Zaragüeta i el mateix Manuel García Morente i Ramon María del Valle Inclán que s'incorporà al final. Entre els estudiants, Martín Almagro, Carlos Alonso del Real, Àngela Barnés, Fernando Chueca Goitia, José García López, Isabel García Lorca, Esmeralda Gijón Zapata, Ma. Elena Gómez Moreno, Ofelia Gordón, Gregorio Marañón, Juan Pérez de Ayala, Laura de los Ríos, Antonio Tovar... Entre els catalans, Joan Maluquer, Àngel Apráiz, Jaume Vicens Vives, Roser Rahola, Concepció Taboada, Rosario Haussmann, Salvador Espriu, Amàlia Tineo, Dolors Solà, Mercè Muntanyola, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, José García López, Guillem Díaz-Plaja, Domènec Casanovas, Francesc Esteve i Gálvez...

Per això és tan rica i diversa la literatura produïda d'acord amb els interessos i la diferent perspectiva dels redactors, arqueològica, històrica, filosòfica, filològica...; la intencionalitat descriptiva o creativa, l'enfocament introspectiu, la procedència sociocultural, les idees polítiques, etc., etc. Des del carnet de viatge, que es limita a anotar dia i llocs visitats —també d'utilitat—, fins a descripcions, anàlisis, reflexions introspectives, creació literària i poètica... Aquest tresor escrit es va veure afavorit de bon començament pel degà García Morente: la finalitat acadèmica del viatge es traduí, entre altres obligacions i rutines, en la redacció d'un diari i s'establí un premi per incentivar-lo. En conjunt han deixat algun tipus d'escrit sobre el creuer no menys de 20 dels viatgers i en mancarien 11 actualment perduts. I encara cal afegir la literatura generada posteriorment tornant sobre la memòria, com l'exposició i catàleg de la Residencia de Estudiantes, Madrid 1995, o novel·lant el creuer i les situacions viscudes.

La memòria

El diari de Joan Maluquer constitueix la tercera part del llibre i el seu principal valor és que amplia notablement la literatura en català generada en aquell moment, pràcticament reduïda al llibre de Guillem Díaz-Plaja *Cartes de navegar* i als dos articles a la revista *Mirador* de Bartomeu Rosselló-Pòrcel. Molts anys després, en 1985, es publicà el diari de Francesc Esteve Gálvez.

Maluquer escriu el diari als seus 17 anys; només el seu amic García López és unes setmanes més jove. L'edat dels creueristes estudiants fa encara més rellevant i notable la qualitat literària o la profunditat de les anàlisis de Guillem Díaz-Plaja (ell ja té 24 anys), de Bartomeu Rosselló-Pòrcel (20), sempre brillant i contundent; d'Ofelia Gordón (20), filla de Félix Gordón Ordás, polític republicà que seria president de Govern de la República en l'exili i posteriorment dona de l'assagista socialista i federalista Anselmo Carretero, que encunyà el concepte de "nación de naciones"; Julián Marías (19) o Roser Rahola (18) entre altres.

El diari de Maluquer és un diari personal, no pensat per a ésser publicat, escrit en català, prova evident de no haver estat pensat i redactat per al concurs. Es complementa amb la correspondència familiar. La idea motora inicial és escriure'l diàriament i anar enviant fragments a la família. Després canviarà de plans: com reconeix, no hi ha temps, conferències —sovint cinc al dia—, visites a monuments i museus, també festes, no paren... Treballa amb una màquina d'escriure Molle; la fàbrica americana havia tancat el 1922, però Jordi Maluquer diu que llavors era flamant. Del diari hi han quatre versions, dues a mà i dues a màquina, i les quatre cobreixen les tres primeres setmanes. En Jordi agafa la més completa i incorpora frases i desenvolupaments més llargs, així com les supressions en vermell. Diu estar convençut que el seu pare mai no hauria ni aprovat ni permès el que ha fet. No sabem si queda prou clar la data de les diferents versions. Com hem dit, Maluquer es va queixar a pares i avi de no tenir temps i deixà d'enviar fragments del diari; són les versions mecanografiades que s'aturen el 24 de juny. De les versions manuscrites, només una es completa i l'altra es limita a la quinzena 15-30 de juny. Per a l'autor es tractaria d'apunts "presos de manera immediata a fi de treballar el text i depurar-lo durant els dies de trajecte per mar" i no contempla que la versió més completa hagués pogut ser redactada posteriorment; a favor d'aquesta hipòtesi podria jugar el fet que no s'hagués escrit a màquina.

No és el diari d'un lletraferit ni d'un filòsof... És el diari d'un jove, com dèiem, molt jove, només 17 anys, prehistoriador i arqueòleg. En el periple prioritza sempre les visites a jaciments i museus. També té una motivació cultural més àmplia, que es tradueix en l'interès per la natura, recollint observacions sobre el paisatge o la calor insofrible; pels costums, cas de les dones tapades fins a mig nas i els ulls terriblement pintats, les velles inadaptades a la reforma kemalista que romanen tancades a casa, la llauna dels venedors ambulants, la brutícia i manca d'higiene en els mercats i carrers, la fortor i pudor insuportable, la

fesomia de la gent, la barreja de cultes... Interès per l'urbanisme o la casa del sicilià pobre; per l'art (no li agrada el barroc i sí el clàssic, l'àrab-normand); per la qüestió lingüística a Malta, on es parla maltès, una curiosa llengua semita, anglès i italià que és majoritari (el 1936 s'aboliria com a llengua oficial en favor de les altres dues); sempre per la petjada de la presència catalana; pels moviments nacionalistes del nord d'Àfrica —d'un gran interès per a nosaltres”, afirma—; per les aspiracions nacionals dels jueus de Palestina, les inquietuds dels estudiants musulmans de Tunis o la posició dels joves napolitans i sicilians davant el feixisme. Però són 17 anys i unes preferències i interessos molt marcats. No anirà a visitar Trosky, exiliat a l'illa de Büyükada en el mar de Màrmara; no hi ha les anàlisis d'altres companys, per exemple la situació a Palestina, sota el mandat anglès abans de la creació de l'estat d'Israel, cas de Guillem Díaz-Plaja (vegeu l'article reproduït al volum, on afirma: “La qüestió palestina és evidentment molt difícil; trigarem molts decennis a veure-la resolta”); sobre la Turquia de Kamal Atatürk, sobre Israel o sobre els sefardites de Tessalònica i Rodes, cas de Bartomeu Rosselló-Pòrcel (vegeu als apèndixs, “Impressions sefardites”, *Mirador*, 242, 1933). Aquest darrer cas és força sorprenent... A la ciutat macedònia, els sefardites, jueus descendents dels que foren expulsats pels Reis Catòlics i que procedien majoritàriament de Mallorca, els reben amb els braços oberts —“ens consideren com ells mateixos” dirà Maluquer—, parlen castellà i s'hi publiquen diversos periòdics, i Rosselló-Pòrcel, Díaz-Plaja, Granell i García Lorca recullen antigues càntriques; el comiat al moll va ser emocionant. Els creueristes viuen l'optimisme de la República i no es percep com una amenaça que Hitler hagués guanyat les eleccions el 1932 i que fos nomenat canceller el gener del 1933. Uns anys després, els nazis acabarien amb les dues comunitats sefardites, deportant la pràctica totalitat de la població, més de 48.000 persones a la primera i més de 2.000 a la segona; a Rosselló-Pòrcel no se li escapa i es refereix a l'antisemitisme de Grècia —com també observa Jaume Vicens Vives— i Turquia, als italians que a Rodes obliguen els nens jueus a estudiar italià i fer-se “balilles” (organització juvenil feixista), i a les dificultats que els anglesos posen al corrent migratori jueu cap a Terra Santa.

El text, com dèiem, és per a ús privat i és un text planer, força espontani, sense citacions ni erudició (només hi ha un parell de records de lectures adolescents, Kipling i Verne). No té les pretensions literàries d'altres diaris (per exemple Julián Marías, Carlos Alonso del Real, Manuel Granell o Esmeralda Gijón Zapata), la qual cosa no vol dir que no apareguin algunes expressions de to líric, com les que li inspirarà una posta de sol a l'Acròpolis, després d'haver-hi pujat repetides ocasions i haver dit a la primera: “L'emoció del moment no la podré mai descriure. Per això ho deixo córrer”. Amb certa freqüència fa servir un lèxic no normatiu, però present al *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll. El gust/interès per la llengua, el lèxic i les expressions pròpies del Pallars i la Noguera estava arrelat a la família i la mare i dues ties van figurar entre els més de 1.600 col·laboradors del diccionari;

cal recordar en aquest sentit la militància del jove Maluquer a *Palestra* de la qual era president Pompeu Fabra. Es descriuen monuments afegint alguna dada històrica, un comentari crític en el cas de l'excessiva reconstrucció de Cnossos: segons notes de Lluís Pericot va decebre i desagradar a la majoria i alguns com Alonso del Real s'escandalitzaren, mentre que altres com Cayetano de Mergelina i Esteve Gálvez defensaren el treball d'Evans.

Com ja hem dit, li mereix una especial atenció la relació al vaixell entre catalans i la resta de viatgers i anota que els veuen com a diferents, aprecien l'ús del català com una manca d'educació i, fins i tot, en l'organització de grups se'ls tracta com si fossin una especialitat. A l'inici del viatge, el degà García Morente organitza els grups: literats, historiadors, filòsofs, arqueòlegs... i catalans amb indignació dels professors Casanovas, Díaz-Plaja, Vicens. Maluquer fa una valoració totalment negativa, “com si fossin una especialització”, “essent causa de que no poguéssim conviure”, “si després mereixen, com és de preveure, isolament per part nostra no poden donar-nos la culpa”. La convivència de diferents disciplines humanístiques era una de les claus formatives del creuer i del projecte de renovació pedagògica republicana i, sens dubte, va ser una de les claus de l'èxit. Aquesta realitat enriquidora coexistia amb el diferent enfocament intel·lectual i, en ocasions, el menyspreu arrogant d'una disciplina vers les altres. Julián Marías (2011, 120), a la correspondència, es deixa anar respecte l'arqueologia “pucherologia pura”, conferències “tostonicies”, “datitos, fechitas, mosaiquitos y cacharritos”, “No sólo de pan vive el hombre, ni de pucheros tampoco”, al mateix temps que afirma “donde se mete la Filosofía, las cosas adquieren un valor verdadero”; i l'opinió de Guillem Díaz-Plaja no era millor: “l'arqueologia és enemiga de la sensació pura; i els museus, on cada objecte és monstruosament al marge del seu paisatge necessari”. Lafuente, en sentit contrari, menysprea la filosofia, que sembla assimilar a especulacions buides.

El jove Maluquer es passarà el viatge identificant evidències de la petjada catalana a la Mediterrània, monuments i episodis de la història de Catalunya a Malta, Alexandria, Jerusalem, Rodes, Gal·lípoli, Mont Athos, Atenes, Palerm, Nàpols... Així, quan el vaixell travessi els Dardanel·ls, Maluquer recordarà “l'esforçat Montaner —el 1306— dirigint la defensa de la fortalesa i armant les dones per defensar les quatre barres” i no Homer i *Ilion*. Sempre és una reflexió d'orgull patriòtic sense cap reflexió crítica, posem per cas, davant de la “venjança catalana” i el terror almogàver i, davant d'Athos, recordarà, també sense crítica, el sagnant Bernat de Rocafort i la Companyia Catalana. És significatiu, en aquest cas, l'incident relatat per Rosselló-Pòrcel que explica com, a Rodes, va tallar a un company “fervent separatista” disposat a col·locar-li el sermó amb un sec: “Rigorosament exacte. Cap allà al segle XIV” (vegeu l'article a Apèndixs). L'amic del poeta mallorquí —aclareix Jordi Maluquer— era el seu pare. Posteriorment Rosselló-Pòrcel va matisar que hauria estat més just dir nacionalista, però el que resulta significatiu és que ell era una persona d'esquerres, filocomunista i no nacionalista; aquestes

diferències no impediran el contundent rebuig que tots dos faran de la dominació turca sobre l'illa de Rodes o, en general, coincidir en el seu filosemitisme i els comentaris poc empàtics amb el món islàmic.

Les diferències ideològiques es van fer evidents posteriorment amb l'esclat de la guerra, en alguns casos de manera dramàtica com la delació de Julián Marías feta per Carlos Alonso del Real, comentada en les primeres línies. Força creueristes s'incorporaren amb l'*Alzamiento* i foren falangistes militants, cas de l'esmentat, d'Almagro, Martínez Santa-Olalla o Tovar; altres varen sobreviure durant el conflicte —el mateix Maluquer— en un o altre bàndol com van poder i s'acomodaren o patiren durant la postguerra marginació o exili. Però el diferent tarannà intel·lectual, les diferències ideològiques, la distància entre el patriotisme hispà, fins i tot de ranci espanyolisme, i els catalans es posa en evidència ja a la sortida del vaixell al port de Barcelona. En la descripció del comiat, Gregorio Marañón, que hi va assistir com altres familiars dels viatgers, cas de José Ortega y Gasset i Fernando de los Ríos, es queixarà en la premsa madrilenya de la fredor i la manca de públic; entre els creueristes, Luis Sanz Suàrez el qualifica de vulgar “como una butifarra ilderdense o un paño de Tarrasa” i, anys després, Alonso del Real recordarà una Barcelona “poco amable”, “mezquina”, “odiosa” i “llena de banderas separatistas”. No tots, ni de bon tros, ho van veure d'aquesta manera, ni el mateix Maluquer, ni Julián Marías, Enrique Lafuente, Esmeralda Gijón Zapata o Francesc Esteve Gálvez. Sí que és cert que l'acte no va tenir la pompa oficial que havia tingut a Madrid, que la presència al moll va ser més aviat acadèmica, encapçalada pel rector Pere Bosch i Gimpera, i que ni el govern català ni l'alcalde hi van acudir, però això no deixava de tenir la seva lògica, tractant-se d'un viatge organitzat per la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad Complutense de la capital. Jordi Maluquer, en insistir en la conflictivitat, distanciant-se de la detallada descripció que ofereixen Gracia i Fullola a *El sueño de una generación* (2006), evidencia les distàncies ideològiques i el diferent sentiment patriòtic existent entre els creueristes.

Els viatgers van tenir contacte directe amb el feixisme a Rodes, Siracusa, Palerm i Nàpols, si bé és cert que, en general, fan professió de republicanisme a la Itàlia mussoliniana i, cada cop que s'han d'empassar *Giovinenza*, contraataquen amb l'*Himno de Riego*. Però les reaccions individuals són diferents. Així mentre Isabel, la filla de García Lorca, s'indigna i Ofelia Gordón publica a la tornada un article burxant en què se'n riu del feixisme (*El Sol*, 27 d'agost de 1933), Julián Marías en la correspondència es mostra dubitatiu i Alonso del Real declara el seu entusiasme. Maluquer, a la Casa del Fascio palermitana, vol esbrinar l'estat de convicció dels estudiants i arriba a la conclusió “pot ser un xic temerària” —reconeix— que els intel·lectuals ho són per força i no senten gens ni mica els mètodes del Duce.

Per descomptat que les diferències també hi eren entre els creueristes catalans, potser la més coneguda per novel·lada l'existent entre Salvador Espriu i Bartomeu Rosselló-Pòrcel, o l'esmentada més amunt

entre aquest i el mateix Maluquer. Un altre episodi resulta rellevant: el *Ciudad de Cádiz*, en passar per Lepant, explica Julián Marías que es va aturar i feu sonar tres cops la sirena mentre es cridava ¡Viva España! L'emoció, un calfred patriòtic com recorda Esmeralda Gijón Zapata, va recórrer totes les persones que havien pujat a coberta convocades pel degà García Morente i així ho han recordat Esteve Gálvez, Díaz-Plaja o Vicens Vives, que en el seu diari escriurà: “Con cuatrocientos años de diferencia el pabellón español conducía sobre los mismos mares el ímpetu, el coraje de la raza...”. Però segons comunicació personal de José García Díez a Francesc Gracia i Josep Maria Fullola (*op. cit.*), la majoria dels catalans van optar per romandre al saló del vaixell, qualificant la iniciativa de “comedia trasnochada”; el silenci d'en Maluquer, que al diari no fa esment del fet, aniria en aquesta direcció.

El volum tanca amb la bibliografia general, els testimonis escrits dels viatgers i els apèndixs, que inclouen articles de Carles Rahola, “El creuer per la Mediterrània” (*L'Autonomista*, 19 d'agost de 1933) que recull fragments del diari de la seva neboda Roser Rahola; de Bartomeu Rosselló-Pòrcel, “Impressions sefardites” (*Mirador*, 242, 21 de setembre de 1933) i “Tres dictadures. Orient 1933” (*Mirador*, 253, 7 de desembre de 1933), com sempre aguts i punxants, capaços de conjuminar el seu filosemitisme amb observacions sobre el sorgiment d'un sentiment nacionalista, panarabista contra els anglesos i la denúncia d'un feixisme jueu, la seva dura crítica a Kamal Atatürk, per antisemita, per imposar llibres d'història *ad usum scholarum*, i el reconeixement de la seva obra; de Guillem Díaz-Plaja, “El Pròxim Orient. Incidentes a Palestina” (*Mirador*, 246, 19 d'octubre de 1933), al qual ja hem fet al·lusió; de Domènec Casanovas i Pujadas, “Mediterrània, 1933-1935. Els records d'un viatge” (*Mirador*, 350, 31 de setembre de 1935), company de cambra de Díaz Plaja, testimoni que *Cartes de navegar* es va escriure a bord; i, finalment, un breu text anònim, “Un periple mediterrani” (*Mirador*, 310, 24 de gener de 1934) que es refereix críticament al creuer i al recentment publicat *Juventud en el mundo antiguo*, Espasa-Calpe 1934.

En paraules de Joaquim Nadal en una breu ressenya periodística: “Ras i curt, una biografia modèlica i un testimoni d'una experiència excepcional.”

Emili Junyent

Bibliografia

- ALONSO DEL REAL, C., MARÍAS, J., GRANELL, M. (1934). *Juventud en el mundo antiguo*. Espasa-Calpe. Madrid.
- ALZAMORA, S. (2013). *Dos amics de vint anys*. Proa. Barcelona.
- CIRICI, A. (1973). *El temps barrat*. Destino. Barcelona.
- DÍAZ-PLAJA, G. (1935). *Cartes de navegar*. Josep Janés. Barcelona.
- ESTEVE I GÀLVEZ, F. (1995). *A l'entorn de les aigües lluminoses. El creuer universitari, 1933*. Diputació

- Provincial. Castelló de la Plana (edició anterior 1985; en castellà 2009).
- GRACIA, F. (2012). *Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (1939-1962)*. Publicacions de la Universitat de Barcelona. Barcelona.
- GRACIA, F., FULLOLA, J. M. (2006). *El sueño de una generación. El crucero universitario por el Mediterráneo de 1933*. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- MARÍAS, J. (2008). *Un vida presente: memorias*. Páginas de Espuma. Madrid (2^a ed. Revisada).
- MARÍAS, J. (2011). *Notas de un viaje a Oriente*. Páginas de Espuma. Madrid.
- PÉREZ DE AYALA, J. (coord.) (1995). *Crucero Universitario por el Mediterráneo (verano de 1933)*. Catálogo. Publicaciones de la Residencia de Estudiantes. Madrid.
- RAFART, S. (2006). *Un cor grec. Memòria i notes d'un viatge*. Angle Editorial. Barcelona.
- Sobre l'obra de Joan Maluquer de Motes, vegeu els dossiers:
- Homenatge al Prof. Dr. Joan Maluquer de Motes. *Pyrenae* (2000), 22-23: 7-230.
- Joan Maluquer de Motes Nicolau en el vint-i-cinquè aniversari de la seva mort. *Revista d'Arqueologia de Ponent* (2013), 23: 273-476.